

СУТНІСТЬ І ОСОБЛИВОСТІ ДОГОВІРНОГО ПРОЦЕСУ

Стаття присвячена дослідженню сутності та визначенню особливостей договірному процесу. Проаналізовано основні етапи договірному процесу, а саме: порядок укладання, набуття чинності, виконання умов договору, розірвання, припинення та призупинення його дії, контроль за законним і належним виконанням усіх етапів договірному процесу.

Ключові слова: правотворчість, правотворчий процес, законотворчий процес, нормотворчість, правореалізаційний процес.

Актуальність теми зумовлена тим, що нормативно-правовий договір установлює норми права, тобто певні правила поведінки як для сторін договору, так і для його користувачів, а також встановлює, змінює та припиняє певний вид правовідносин. Таким чином, нормативно-правовий договір як цілісне правове явище має значення для суспільства та держави в цілому, забезпечує реалізацію публічного інтересу в державі, а також відіграє в них суттєву роль як джерело права. Розкриття такого значення та ролі, а також змісту й сутності договору відбувається за допомогою, окрім визначення поняття, ознак і функцій нормативно-правового договору, з'ясування його істотних умов, а також порядку укладення, зміни, розірвання та визначення відповідальності за невиконання або неналежне виконання договірних зобов'язань, тобто так званого договірного процесу.

Окремого комплексного дослідження договірному процесу нормативно-правового договору немає, інколи згадували його у своїх працях такі вчені, як: О. В. Зайчук, І. В. Лексін, М. Є. Некрасова, Н. М. Оніщенко, Н. М. Пархоменко, О. Ф. Скакун, О. В. Фатхутдінова, О. В. Ширабон та ін.

Мета статті – розкрити сутність і особливості договірному процесу, проаналізувати основні етапи договірному процесу, а саме: порядок укладання, набуття чинності, виконання умов договору, розірвання, припинення та призупинення його дії, контроль за законним і належним виконанням усіх етапів договірному процесу.

Договірний процес нормативно-правового договору за сферою діяльності та видом суспільно-правових відносин є різновидом юридичного процесу, включає в себе правотворчий, правореалізаційний і правоохоронний процеси та деякою мірою є їх видами. Правотворчі, правореалізаційні та правоохоронні процеси як різновиди юридичного процесу здійснюють за певними принципами – основними ідеями, вихідними засадами його формування, розвитку й функціонування. Як зазначає О. В. Зайчук та Н. М. Оніщенко, принципи, властиві юридичному процесу, можна поділити на: загальноправові, що належать до юридичного процесу як частини права; загальнопроцесуальні, які властиві саме юридичному процесу в

усіх його видах; видові, за якими здійснюють окремі види юридичного процесу [1, с. 314].

Стосовно визначення поняття "правотворчий процес", то, як зауважує А. С. Піголкін, правотворчість – це процес здійснення юридично значущих дій з підготовки, прийняття й опублікування нормативних правових актів, які процесуально оформлені, юридично опосередковані, мають офіційний характер [3, с. 85].

О. В. Зайчук та Н. М. Оніщенко вказують, що правотворчий процес – встановлений правовими нормами порядок діяльності соціальних суб'єктів з пізнання й оцінювання правових потреб суспільства, формування та прийняття правових актів, їх оприлюднення й набрання ними юридичної сили [1, с. 313], стадіями якого є: а) дослідження, аналіз суспільних явищ і процесів, виявлення об'єктивної потреби в правовій регламентації; б) визначення суб'єкта, вповноваженого прийняти правове рішення, та виду правового акта; в) прийняття рішення про підготовлення проекту правового акта; г) розроблення концепції, ідеї, аналізу майбутнього акта; д) підготовлення проекту правового акта; є) попередній розгляд проекту акта; є) суспільне обговорення проекту акта; ж) офіційний розгляд проекту акта відповідним органом; з) прийняття правового акта, його оформлення, підписання, опублікування й набрання ним юридичної сили [1, с. 316].

О. В. Фатхутдінова зазначає, що правотворчий процес розподіляють за різновидом актів, що приймають, на законотворчий і нормотворчий процеси [5, с. 10]. На думку О. В. Зайчука та Н. М. Оніщенко, залежно від видів правотворчості можна виділити процес народної правотворчості, законотворчий процес, процеси підзаконної, місцевої, договірної правотворчості [1, с. 313]. Розглянемо деякі з зазначених видів правотворчого процесу. Так, законотворчий процес – це сукупність дій, які пов'язані з підготовкою й прийняттям законодавчих актів, тобто такий процес стосується та характерний для законів. Процес підзаконної правотворчості – це діяльність, пов'язана з підготовкою та прийняттям підзаконних нормативно-правових актів.

На думку О. Ф. Скакун, нормотворчість – це офіційна діяльність уповноважених суб'єктів держави та громадянського суспільства зі встановлення, зміни, призупинення й скасування правових норм, їх систематизації [4, с. 343]; нормотворчий процес – це

спеціальна організаційно-юридична діяльність уповноважених суб'єктів, яка становить систему регламентованих взаємозалежних процедур – самостійних, логічно завершених стадій і організаційно-технічних дій з ініціювання, підготовки, розроблення, розгляду та прийняття (видання) нормативно-правового акта (закону) [4, с. 350].

Головне призначення нормотворчості – формулювання нових правових норм, які притаманні соціальним відносинам, тобто моделювання суспільних відносин, які з позицій держави або громадянського суспільства (народу) є припустимими (бажаними) чи необхідними (обов'язковими). Ознаками такої діяльності, вважає О. Ф. Скакун, є таке: 1) її здійснюють уповноважені суб'єкти: а) держава, її органи (парламент, уряд, міністерства, місцеві адміністрації тощо); б) громадянське суспільство (народ), його організації; 2) є формою владної вольової діяльності уповноважених суб'єктів, яка включає в себе вивчення, узагальнення й систематизацію типових конкретних правовідносин, що виникають у суспільстві; є не диктатом волі уповноважених суб'єктів, а процедурою формулювання норм, що властиві соціальним відносинам, стали типовими діями їх учасників; 3) його виражають у санкціонуванні існуючих чи встановленні нових, зміні чи призупиненні чинних і скасування застарілих правових норм на підставах, передбачених законом; 4) набуває завершення в письмовому акті-документі, що називають нормативно-правовим актом (законом). Результат нормотворчої діяльності може мати інші юридичні (зовнішні) форми вираження – нормативний договір, судовий прецедент, правовий звичай; 5) його здійснюють (у значній мірі) відповідно до правового регламенту, тобто з дотриманням процедури підготовки й прийняття акта [4, с. 343–344].

О. В. Зайчук та Н. М. Оніщенко зазначають, що правореалізаційний (правозастосовний) процес – встановлений правовими нормами порядок діяльності соціальних суб'єктів з використання, виконання, дотримання й застосування норм права, спрямований на використання цими суб'єктами наданих їм прав, виконання покладених на них обов'язків, утримання від вчинення заборонених дій і понесення відповідальності. Суб'єктами правореалізаційного процесу можуть бути будь-які члени суспільства, у тому числі громадяни, особи без громадянства, органи державної влади, органи місцевого самоврядування, громадські об'єднання, підприємства, установи, заклади, інші юридичні особи [1, с. 314]. На наш погляд, цей процес також стосується нормативно-правового договору, а саме дій, які виконують певні суб'єкти та учасники цього договору під час його виконання. Таким чином, правореалізаційний процес щодо нормативно-правового договору вважаємо так званим договірним правореалізаційним процесом, який є ще однією складовою договірною процесу цього договору.

Процес укладання та виконання нормативно-правового договору має бути законним, тобто здійснюватися в межах закону, не порушувати його. Таку законність забезпечує правоохоронний процес, який є, як зазначає О. В. Кузьменко, специфічною діяльністю упо-

вноважених органів і суб'єктів, яка спрямована на охорону та захист права від будь-якого посягання, а також складається з правозабезпечувальної, превентивної, каральної, контрольної, наглядової, правопоновлювальної й компенсаційної діяльності [2, с. 40]. На наш погляд, щодо нормативно-правового договору такий процес можна назвати договірним правоохоронним процесом, тобто це: 1) діяльність уповноважених суб'єктів, яка полягає у вчиненні сукупності дій, що спрямовані на забезпечення законного та належного укладання та виконання нормативно-правового договору, а також притягнення до відповідальності в разі вчинення певними особами правопорушення стосовно цього договору; 2) процес, який включають у договірний процес нормативно-правового договору; 3) процес, який є як самостійним процесом, так і наскрізним, оскільки його здійснюють як у договірному правотворчому процесі, так і в договірному правореалізаційному.

Таким чином, на підставі вищевикладеного ми доходимо висновку, що договірний процес нормативно-правового договору, будучи видом юридичного процесу, складається з договірною правотворчого процесу, договірною правореалізаційного процесу та договірною правоохоронного процесу, а також є процесом, якому хоч і властиві окремі ознаки, які характерні певним видам юридичного процесу, однак він має і свої характерні ознаки, які властиві тільки йому, оскільки існує під час діяльності щодо нормативно-правового договору.

Отже, договірний процес нормативно-правового договору – це діяльність осіб, що укладають договір і беруть участь у його реалізації, щодо укладання та виконання договору, яка полягає:

1) у визначенні порядку підготовки, укладання договору, внесення змін і доповнень до нього. Порядок підготовки та укладання договору – юридичні процедури, що здійснюють для розробки проекту договору, узгодження, підписання, затвердження договору (ратифікація, прийняття договору, приєднання до договору тощо); у реалізації та здійсненні підготовки, укладання договору, внесення змін і доповнень до нього. Процедурою укладання договору загалом зводять до того, що, виходячи зі своїх інтересів (мотивів, волевиявлень), суб'єкти (сторони, учасники) висувають умови – пропозиції щодо тих чи інших питань для укладання договору. Суб'єкти договору під час його укладання можуть виходити як з різних інтересів (колективний договір), так і з загальних (міжнародний договір), державних тощо. Усі волевиявлення сторін договору узгоджують у межах договору, тобто сторони про щось домовляються в процесі укладання договору. Узгодження – це процес досягнення згоди щодо договору шляхом обговорень, переговорів, надання пропозицій, зауважень, консультацій. Договір оформлює досягнутий у процесі узгодження результат – згода волевиявлень, що закріплюють у загальних договірних умовах, що становлять зміст договору;

2) у визначенні порядку набуття чинності договором, терміну його дії, порядку виконання; у встановленні умов для набуття чинності договором, його виконання та їх реалізації;

3) у визначенні порядку розірвання договору, припинення та призупинення його дії; у встановленні умов розірвання договору, припинення й призупинення його дії та їх реалізації. Розірвання договору дає можливість, по-перше, припинити його дію до отримання очікуваного від нього результату; по-друге, уникнути виконання договору у випадках, коли його реалізація не буде відповідати цілям, про які домовилися сторони договору, укладаючи договір, у разі його належного виконання. Формами розірвання договору є: укладання нового договору між сторонами на інших умовах, ніж ті, які містить первинний договір; домовленість сторін про припинення дії договору; розірвання договору на вимогу однієї зі сторін (при грубому порушенні договору однією зі сторін або істотній зміні обставин, з яких сторони виходили при укладанні договору); розірвання договору на підставах, визначених у законодавстві. Розірвання договору завжди призводить до припинення зобов'язань, що виникли на його підставі. Договір вважають розірваним чи припиненим або дія його призупинена з моменту, визначеного сторонами. Таке рішення набуває чинності при досягненні сторонами згоди про розірвання договору чи його припинення або призупинення його дії, а якщо буде потреба письмового оформлення зазначених дій – з моменту надання домовленості про такі дії щодо договору належної форми. Припинення дії договору може бути в разі: закінчення строку його дії, визначеного самим договором; укладання нового договору, яким передбачено припинення дії попереднього; денонсації; анулювання договору;

4) у визначенні способів забезпечення виконання договірних зобов'язань і встановленні порядку реалізації таких способів. У договорі з нормативним змістом в одних випадках відсутня централізована примусова процедура, здатна ззовні примушувати сторони договору до дотримання створюваних ними норм (у міжнародних договорах), в інших має місце особлива юридична чинність договору (конституційний договір, адміністративний договір). Для нормативних договорів при безумовній наявності державного примусу (хоча б у формі санкціонування) існує необхідність колективних або індивідуальних зусиль самих сторін щодо виконання договору як умови дієвості договірного регулювання. Головне функціональне призначення інституту забезпечення виконання договірних зобов'язань – захищати від можливих порушень договірну норму, а також відновлювати норму порушену, у деяких випадках і компенсувати заподіяну таким порушенням шкоду.

Способами забезпечення виконання договірних зобов'язань можуть бути:

а) заходи заохочення, договірні заходи – ті, які можуть передбачатися в самому договорі, та заходи, які не є заходами примусу, санкціями, що сприяють повному та своєчасному виконанню договору: тлумачення; сторони можуть укладати додаткові, що конкретизують договір, договори чи приймати акти; консультації з приводу реалізації договорів; вироблення взаємних рекомендацій; обмін інформацією; підтримка регулярних контактів між сторонами договору; можливість внесення в

договір змін і доповнень за взаємною згодою; діяльність посередників; контроль за виконанням нормативного договору – перевірка того, як виконують договірні зобов'язання, постійне спостереження з метою перевірки або нагляду за дотриманням умов договору та його реалізацією (відвідування контрольованих об'єктів, суб'єктів, застосування штучних супутників спостереження тощо); звіт сторін – надання інформації стороною договором про виконання договору, доповідь про виконану роботу за договором (наприклад, звіт про виконання міжнародних договорів здійснюють у формі доповідей держав-учасниць; звіт про виконання колективного договору); фінансове забезпечення договорів (наприклад, до колективного договору можуть включатися такі зобов'язання, як виплата допомог і компенсацій, оздоровлення та відпочинок працівників і членів їхніх родин) тощо;

б) заходи впливу, правоохоронні заходи – заходи впливу, які матимуть негативні наслідки для порушника договору: державний примус; заборона довільного одностороннього припинення та/або перегляду, зміни договору; припинення, розірвання договору; виключення з міжнародних організацій, припинення дипломатичних відносин; вимога здійснення додаткових дій; спонукання до виконання договору з боку юрисдикційних органів (суду, Арбітражного суду, Конституційного суду, особливих міжнародних органів);

5) у визначенні умов і підстав притягнення до відповідальності за невиконання або неналежне виконання договірних зобов'язань; у встановленні порядку притягнення до відповідальності за невиконання або неналежне виконання умов договору та притягнення до такої відповідальності в разі існування підстав.

Невиконання договірних зобов'язань – це відсутність здійснення будь-якої діяльності, яка спрямована на виконання прийнятого за договором обов'язку, стороною договору. Неналежне виконання договору – діяльність, яка хоча за всіма зовнішніми ознаками й спрямована на виконання договірних зобов'язань, але умови договору виконують не в повному обсязі, тобто несвоєчасно, непрофесійно, необачно, іншими словами, не так, як це передбачено договором, і не так, як цього очікує його інша сторона. Невиконання та неналежне виконання зобов'язань може виражатися як у дії, так і в бездіяльності.

Відповідальність за порушення договірних зобов'язань нормативно-правового договору – юридичний обов'язок сторін договору, який виникає в результаті порушення ними його договірних норм, який забезпечують державним примусом, що полягає в накладанні на порушника негативних обмежень, що виражаються в позбавленні його якихось прав або покладанні на нього яких-небудь обов'язків. Цю відповідальність характеризують такими особливостями: а) вона виникає за порушення договірної (погодженої) норми; у процесі реалізації такої відповідальності правопорушник відповідає не тільки перед державою, а й перед іншою стороною договору; б) це спосіб захисту не тільки державних чи публічних інтересів, а й інтересів "сумлінних" сторін договору, договірного правопорядку в цілому; в) реалізація заходів відповідальності не зві-

льняє сторони від обов'язку виконання покладених договором обов'язків; г) несприятливі наслідки, яких зазнає порушник, можуть бути передбачені не тільки нормативно-правовими актами, а й умовами нормативного договору; д) для неї характерне застосування до порушника як майнових, так і немайнових заходів впливу (наприклад, за порушення й невиконання колективного договору особи, що представляють роботодавця, піддають штрафу та/або дисциплінарній відповідальності; за порушення норм міжнародного договору можливий розрив дипломатичних відносин; економічна блокада, політичні санкції; ембарго щодо держави-порушника; скорочення фінансування суб'єкта-порушника тощо).

Висновки. Отже, враховуючи вищезазначене, а також те, що нормативно-правовий договір є одним із видів правових актів, вважаємо, що: 1) процес щодо безпосереднього укладання цього договору та створення ним правових норм є правотворчим процесом, а саме нормотворчим; 2) оскільки в результаті нормотворчого процесу щодо нормативно-правового договору укладають договір і створюють договірні норми права, то такий процес, на наш погляд, можна назвати "договірна правотворчість", тобто правотворчість, яка є діяльністю відповідних суб'єктів щодо укладання, підписання, набуття чинності нормативно-

правового договору; 3) договірній правотворчості можуть бути характерні елементи як законодавчої правотворчості, коли нормативно-правовий договір має силу закону, так і підзаконної – коли цей договір має силу підзаконного нормативно-правового акту; 4) договірна правотворчість є складовою договірного процесу нормативно-правового договору.

Список використаної літератури

1. Теорія держави і права. Академічний курс : підручник / за ред. О. В. Зайчука, Н. М. Оніщенко. – Київ : Юрінком Інтер, 2006. – 688 с.
2. Кузьменко О. В. Адміністративний процес у парадигмі права : дис. ... д-ра юрид. наук : 12.00.07 / О. В. Кузьменко ; Київ. нац. ун-т внутр. справ. – Київ, 2006. – 421 с.
3. Пиголкин А. С. Процессуальные формы правотворчества / под ред. П. Е. Недбайло, В. М. Горшенева. – Москва : Юрид. лит., 1976. – 185 с.
4. Скакун О. Ф. Теорія права і держави : підручник / О. Ф. Скакун. – 2-ге вид. – Київ : Алерта : КНТ : ЦУЛ, 2010. – 520 с.
5. Фатхутдінова О. В. Теоретико-правові проблеми юридичного процесу : дис. канд. ... юрид. наук : 12.00.01 / О. В. Фатхутдінова ; Ін-т держави і права ім. В. М. Корецького НАН України. – Київ, 2000. – 217 с.

Стаття надійшла до редакції 17.06.2015.

Стрыбко Т. И. Сущность и особенности договорного процесса

Статья посвящена исследованию сущности и определению особенностей договорного процесса. Проанализированы основные этапы договорного процесса, а именно: порядок заключения, вступление в силу, выполнение условий договора, расторжение, прекращение и приостановление его действия, контроль за законным и надлежащим выполнением всех этапов договорного процесса.

Ключевые слова: правотворчество, правотворческий процесс, законотворческий процесс, нормотворчество, правореализационный процесс.

Strubko T. Essence and Features of Contractual Process

The publication is devoted to research of essence and determination of features of contractual process. The main stages of contractual process are analysed, namely: conclusion order, coming into effect, implementation of terms of the contract, cancellation, termination and stay of its action, control of lawful and appropriate performance of all stages of contractual process.

Contractual process of standard legal instrument on a field of activity and a type of public legal relations is a kind of legal process, including law-making, pravorealizatsiyyny and law-enforcement processes and in a certain degree is their types. Law-making, pravorealizatsiyyn and law-enforcement processes as kinds of legal process it is carried out by certain principles – the main ideas, the initial principles of its formation, development and functioning. Contractual process of standard legal instrument and stages of such process, that is consecutive actions and stages, in a generalized view are: 1) a preparatory stage – a stage at which occurs: introduction of the offer on the conclusion of standard legal instrument; negotiations with the purpose to convince the party in need to conclude the agreement and to find out existence of such need; development of the draft of the text of the contract; the consultations sent for preliminary approval of the text; modification of the draft of the text; and so forth; 2) a stage of the conclusion of the contract, including: development of the final text of the contract and its acceptance by the parties; establishments of authenticity of the text; providing consent of the states to obligation of the agreement of signing of the contract for it; other 3) stage of coming into effect of the contract: the introduction of the contract in validity; registration of the contract; publication of the text; 4) a stage of performance of the contract, that is that arrangement which arose between the parties of the contract as a result of its conclusion: performances of the contract, entering of changes into it and so forth; 5) stage of cancellation of the contract: cancellation of the contract, termination and stay of its action; 6) control stage: control of lawful and appropriate performance of all stages of contractual process, conclusion and performance of the contract; definition of ways of ensuring execution of contractual obligations; accountability for non-execution or inadequate execution of terms of the contract.

Key words: law-making, law-making process, legislative process, rule-making, pravorealizatsiyyny process.